

β. Κείμενα από τη βιβλιογραφία

Ίσοκράτους Περί Ειρήνης

Κείμενο 1. Η ρητορική ως τέχνη της ομιλίας

Για τους Αθηναίους του 5^{ου} αιώνα, και γενικότερα, για όλους τους Έλληνες της κλασικής εποχής, η ικανότητα του λέγειν, ή η γνώση του εὖ λέγειν, αποτελούσε ουσιαστικό πλεονέκτημα, που έπρεπε να το αποκτήσουν. Την εποχή εκείνη μπορούσε καθένας να ακουστεί άμεσα, και οι μεγάλες αποφάσεις ήταν όλες αποτέλεσμα δημόσιας συζήτησης. Ο λόγος ήταν λοιπόν προνομιακό μέσο για τη δράση, και η δύναμή του μεγάλωνε με την πρόοδο της δημοκρατίας. Δεν είναι να απορήσουμε, αν ένας από τους πρώτους στόχους που επιδίωκε η διδασκαλία των σοφιστών ήταν η τέχνη της ομιλίας, η ρητορική. Όταν στην αρχή του πλατωνικού Πρωταγόρα, ο νεαρός Ίπποκράτης υποχρεώνεται να πει τι ακριβώς διδάσκει ο δάσκαλός, που σε αυτόν βιάζεται να εμπιστευτεί την εκπαίδευσή του, ο νεοφώτιστος δε βρίσκει στην αρχή άλλο να πει, παρά πως ο Πρωταγόρας δεινόν ποιεί λέγειν. Η ρητορική αποτελεί ένα από τα πεδία, όπου συναντιούνται όλοι οι σοφιστές. Τη ρητορική αντιπροσωπεύει αργότερα, στα χρόνια των ρωμαίων αυτοκρατόρων, και το κίνημα που ονομάζουμε «Δευτέρα σοφιστική»: οι προσωπικότητες που την αποτελούσαν ήθελαν βέβαια να θεωρούνται διδάσκαλοι της ορθής σκέψης, και δε δίσταζαν να συμβουλεύουν πολιτείες και προσωπικότητες ωστόσο πάνω απ' όλα υπήρξαν ρητοροδιδάσκαλοι, και πολύ γνοιάζονταν να επιδείξουν την ικανότητά τους στο πεδίο αυτό, διαλέγοντας στις ομιλίες τους τα πιο παράδοξα θέματα. Έτσι συνδέονταν με τους πρώτους σοφιστές της Αθήνας του 5^{ου} αιώνα.

Ο στόχος της ρητορικής διδασκαλίας ήταν απλός και ευνόητος, αλλά το περιεχόμενό της δημιουργούσε προβλήματα. Η ρητορική μπορούσε να φτάσει από τις απλές «συνταγές» τη θεωρητική ανάλυση, από το ύφος ως τη σκέψη, από την πρακτική ικανότητα ως τη νοητική διαμόρφωση.

Ωστόσο, αν εξετάσουμε τι και με ποιο πνεύμα δίδασκαν οι καινούριοι διδάσκαλοι, γρήγορα θα επισημάνουμε ένα παράδοξο. Πραγματικά, η σκόπευσή τους αυτή καθαυτή οδηγούσε σε ένα ριζικό διαχωρισμό ανάμεσα σε αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «βάθος» και στη μορφή· παρ' όλα αυτά, οι μορφολογικοί τρόποι, που επινόησαν και διέδωσαν, αποδείχτηκε πως πάνω απ' όλα αποτελούσαν μέσα για τη νοητική διαμόρφωση και την έρευνα. ...

Το ίδιο συμβαίνει πιθανότατα σε κάθε ρητορική διδασκαλία, φανερά ή κρυφά· υπάρχουν όμως διαβαθμίσεις. Οι σοφιστές των μέσων του 5^{ου} αιώνα κατασκεύασαν πραγματικά καινούρια εργαλεία για τη νόηση: το καταλαβαίνουμε όταν εξετάσουμε την απότομη αλλαγή που τους χωρίζει από τους προδρόμους τους. ...

Χωρίς άλλο η διδασκαλία της ρητορικής, όταν έγινε μόδα, δε γινόταν παρά να ανακινήσει το πρόβλημα των σχέσεών της με την αλήθεια και το δίκιο· και αυτό το πρόβλημα δεν μπορούσε παρά να φέρει τους ρητοροδιδασκάλους σε αντίθεση με τους φιλοσόφους σαν τον Σωκράτη.

Η αντίδραση εκδηλώνεται δυναμικά στο γνωστό μας κεφάλαιο από τον *Κυνηγετικό* του Ξενοφώντα. Η αυστηρότητά του απέναντι στους σοφιστές ρητοροδιδασκάλους δε μας παραξενεύει, καθώς ο Ξενοφώντας ήταν ένθερμος φίλος του αθλητισμού και μαθητής του Σωκράτη. Τους κατηγορεί λοιπόν με πάθος ότι στόχο τους έχουν την εξαπάτηση και τίποτα άλλο.

Την ίδια πάνω κάτω εποχή, η σύγκρουση ανάμεσα στο φιλόσοφο και το ρητοροδιδάσκαλο απασχολεί ολόκληρο το *Γοργία* του Πλάτωνα. Αυτή η σύγκρουση είναι τόσο σημαντική, ώστε το σωστό είναι, πριν προσεγγίσουμε τα συγκεκριμένα τεχνικά ευρήματα που αποδίδονται στον Πρωταγόρα, να εξετάσουμε πρώτα το ουσιαστικό πρόβλημα που ξεσήκωσαν οι θεωρίες του πρώτου αυτού μεγάλου σοφιστή και ρητοροδιδασκάλου.

Η θέση του ίδιου του Γοργία, στο διάλογο, ταυτίζεται με τη θέση που διαφαίνεται στο *Ελένης ἐγκώμιον*: η ρητορική μπορεί, όπως ο λόγος, να χρησιμοποιηθεί για το καλό ή το κακό. Την ίδια ουδετερότητα αποδίδει

στο Γοργία και ο Πλάτωνας. Τον παρουσιάζει να λέει ότι η ρητορική *ἀπάσας τὰς δυνάμεις συλλαβοῦσα ὑφ' αὐτῆ ἔχει* (456 a), αλλά και τον υποχρεώνει να παραδεχτεί ότι αυτή της η εξουσία μπορεί να υπηρετήσει τόσο το καλό όσο και το κακό, όπως συμβαίνει και με άλλες τέχνες: «Πρέπει κανείς να χρησιμοποιεί τη ρητορική, όπως και κάθε άλλη αγωνιστική τέχνη. Ὅποιαν και να ξέρει κανείς, δεν είναι λόγος να τη χρησιμοποιεί εναντίον όλων των ανθρώπων». Το ίδιο και η ρητορική: «αν κανείς τη μάθει και ὕστερα χρησιμοποιεί την τέχνη και τη δύναμή της για να κάνει κακό, δεν πρέπει να μισήσει κανείς και να διδάξει από την πόλη το δάσκαλο γιατί αυτός τη δίδαξε προορίζοντάς την για δίκαιη χρήση, και είναι ο μαθητής που τη χρησιμοποιεί για το αντίθετο».

Μια ελπίδα παρουσιάστηκε η ρητορική να συμφιλιωθεί με την ηθική, με τον Ισοκράτη. Κατά κάποιον τρόπο ο Ισοκράτης συμμεριζόταν βαθύτατα την εμπιστοσύνη που είχε ο δάσκαλός του, ο Γοργίας, στην τέχνη του, όπως συμμεριζόταν και τους δισταγμούς του. Δεν είναι τόσο αυστηρός απέναντι στην προσωπική άποψη (δόξα) όσο ο Πλάτωνας. Αναγνωρίζει, όπως και ο Γοργίας, ότι είναι εύθραυστη, αλλά παρ' όλα αυτά, σε γενικές γραμμές, τη θεωρεί σωστή. Οπωσδήποτε, δε διαθέτουμε τίποτε πέρα από προσωπικές απόψεις, καθώς οι μεγάλες αλήθειες που κυνηγά ο Πλάτωνας βρίσκονται, κατά τη γνώμη του, πολύ μακριά. Έτσι ο Ισοκράτης ανακαλύπτει μια δυνατότητα να συμφιλιωθούν τα πάντα: αν δεν νοσούν οι προσωπικές απόψεις, ο ρήτορας που επιχειρεί να πείσει ένα ακροατήριο είναι υποχρεωμένος να τις υπολογίσει. Πρέπει να έχει προετοιμαστεί καλά, για να εντυπωσιάσει και να προδιαθέσει ευνοϊκά το κοινό του, και θα χρειαστεί να υποστηρίξει ιδέες, που γίνονται δεκτές και θεωρείται ότι ισχύουν. Αυτή του η φροντίδα θα τον οδηγήσει γενικά σε όσα μπορούν να διακρίνουν ως αλήθεια, και που σημάδι τους είναι ακριβώς η επιδοκιμασία των άλλων. Σίγουρα, δεν πρόκειται για την «αρετή» και την «αλήθεια», όπως τα αντιλαμβάνονται οι φιλόσοφοι: πρόκειται όμως για την αρετή και για την αλήθεια, όπως τι φαντάζονται οι άνθρωποι. Οι φιλόσοφοι, γράφει ο Ισοκράτης, «μας προτρέπουν να επιδιώξουμε την αρετή και την φρόνηση, που οι άλλοι την αγνοούν και οι ίδιοι τη συζητούν διαφωνώντας· εγώ σας προτρέπω να επιδιώξετε την

αρετή που αναγνωρίζει ο κόσμος όλος⁵». Από δω κι εμπρός η ρητορική και η αρετή τα χέρια.

Και να που ο Ισοκράτης, για να δώσει ένα παράδειγμα, διαλέγει με τη σειρά του το θέμα της Ελένης, και το χρησιμοποιεί για να τοποθετηθεί απέναντι στο Γοργία. Τον κατηγορεί ότι έχοντας αναγγείλει εγκώμιο περιορίστηκε σε υπεράσπιση δικανικού τύπου. Ο ίδιος, για να δείξει τι ακριβώς εννοεί, επαινεί όλα όσα μπορούσαν να κινήσουν το θαυμασμό για την Ελένη: τη θεϊκή της γέννηση, τα κατορθώματα εκείνων που εκστρατεύσαν για χάρη της, την ομορφιά με την καθολική της δύναμη, τη λατρεία που της προσφέρεται, την επίδραση που άσκησε ενώνοντας την Ελλάδα εναντίον των βαρβάρων. Η ταχυδακτυλουργική ικανότητα του παλιού δασκάλου έχει εξαφανιστεί, και στη θέση της βλέπουμε την Ελένη να συσχετίζεται με όλα όσα οι άνθρωποι επιδοκιμάζουν και αναγνωρίζουν ως αρετές. Ο ρήτορας που ήξερε να επιχειρηματολογεί σε δύσκολες καταστάσεις παραχώρησε τη θέση του στον ικανό και αφοσιωμένο εκπαιδευτή.

Μπορούμε εδώ να ζυγίσουμε, τι κερδίζουμε και τι χάνουμε. Η ρητορική διαφημίστηκε τον 5^ο αιώνα, στην Αθήνα, ως το κλειδί κάθε επιτυχίας, αλλά γρήγορα, από την άποψη της ηθικής, η παρουσία της προκάλεσε δυσφορία και συζητήσεις. Ήταν έργο ενός αθηναίου διδασκάλου, μαθητή κάποτε του Γοργία, να συμφιλώσσει τη δύναμη του λόγου με την πρακτική και παραδοσιακή ηθική. Χάρη στον Ισοκράτη η ιδιαίτερη ουσία της ρητορικής διατηρήθηκε, συνδεδεμένη με την ιδέα της κυρίαρχης κοινής γνώμης.

Jacqueline de Romilly, *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*,
Μετάφραση Ι. Κακριδής, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994 σσ. 99-119

⁵ Οί μὲν γὰρ παρακαλοῦσιν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν φρόνησιν τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων μὲν ἀγνοουμένην, ὑπ' αὐτῶν δὲ τούτων ἀντιλεγομένην, ἐγὼ δὲ ἐπὶ τὴν ὑπὸ πάντων ὁμολογουμένην (Περὶ ἀντιδόσεως 84).

Αριστοτέλης. Μουσείο Ρώμης

Κείμενο 2. Το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη να συμμετέχει στις τροπολογίες ενός διατάγματος

«Κάθε Αθηναίος έχει δικαίωμα να υποβάλλει προτάσεις. Αυτή η πρωτοβουλία, που επισύρει μια ορισμένη ευθύνη, υπενθυμίζεται μέσα στο ψήφισμα με τη μνεία του ονόματος εκείνου που προτείνει. Αυτός που έκαμε την πρόταση ... μπορεί να παρουσιάσει τα επιχειρήματά του σε πρώτη ανάγνωση και να επιτύχει ώστε η διατύπωση της παραπομπής στη βουλή να υπαγορεύει περίπου το προβούλευμα, πράγμα που επιτρέπει την υιοθέτηση του τελειωτικού διατάγματος με προχειροτονία, χωρίς συζήτηση. Αν γίνει συζήτηση, αυτός που υπέβαλε την πρόταση είναι σχεδόν υποχρεωμένος να ανέβει στο βήμα. Κάθε Αθηναίος έχει δικαίωμα να κάνει τροπολογίες. Δεν ψηφίζουν αναγκαστικά με ένα ναι ή με ένα όχι πάνω στο προβούλευμα. Η σύνταξη του ψηφίσματος διακρίνει πάντοτε με μεγάλη ακρίβεια το μέρος που είναι παρμένο από το προβούλευμα ή από την πρόταση και το μέρος που ανήκει σ' αυτόν που έκαμε την τροπολογία, ο οποίος δηλώνεται με το όνομά του. Η ελευθερία των ρητόρων είναι απόλυτη γιατί σ' αυτήν συνίσταται η κυριαρχία της εκκλησίας. Δεν πρέπει όμως ένα ουσιαστικό δικαίωμα του πολίτη να διαφθαρεί και να βλάψει την πόλη.

Gustave Glotz, *Η ελληνική «πόλις»*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα 1989, σσ. 172-173

Το Βήμα των ομιλητών στην Πνύκα

Κείμενο 3. Ο Ισοκράτης προβάλλει την αξία της ρητορικής

«Εναντίον της ανευθυνότητας που επικρατούσε στην εποχή του τοποθετήθηκε ο Ισοκράτης, διεκδικώντας για την ρητορική ένα ρόλο υψηλότερο και ευγενέστερο από αυτόν της απλής πειθούς. Ο λόγος, μας υπενθυμίζει ο Ισοκράτης (και η ιδέα αυτή έχει γίνει κοινότοπη για τη δυτική σκέψη) είναι το θεμέλιο της ανθρώπινης κοινωνίας, το μέσον μέσω του οποίου ο άνθρωπος εκφράζει τη σοφία του και χωρίς το οποίο η σοφία είναι άναρθρη και νωθρή... Ο Ισοκράτης διακήρυξε ότι φροντίδα του θα ήταν η μελέτη και διδασκαλία, όχι της ρητορικής αλλά της «τέχνης του λόγου» (η των λόγων παιδεία). Αυτή είναι μια τέχνη που απαιτεί γερό και ευφάνταστο μυαλό, καθώς ο λόγος δέχεται (ασπάζεται) όλες τις πλευρές (απόψεις) της επικοινωνίας. Περιλαμβάνει τον νου, τα αισθήματα και τη φαντασία, όπως επίσης και τους τρόπους έκφρασης. Είναι η δύναμη με την οποία κατευθύνουμε δημόσιες υποθέσεις, επηρεάζουμε άλλους στην πορεία της καθημερινής μας ζωής, παίρνουμε αποφάσεις για την δική μας ηθική συμπεριφορά».

Dixon Peter, *Rhetoric, The Critical Idiom*, 1971, C & W Ltd,
Fakenham, Norfolk Great Britain, σσ. 8-10
(Απόδοση στην Ελληνική: Ε. Σπετσιώτου - Μέλλιου)

Μαθητής της κλασικής εποχής

Κείμενο 4

A. Η σπουδή των αρχαίων συγγραφέων

Δεν μπορεί, [ωστόσο], να πει κανείς πως η σπουδή και η λατρεία των αρχαίων συγγραφέων ήταν μονάχα εθνικιστική εκδήλωση. Από όποια πλευρά κι αν θελήσει κανείς να χρησιμοποιήσει τα κείμενά τους, το τελικό καταστάλαγμα που θα μείνει στη σκέψη του θα είναι μια ορισμένη στάση απέναντι στη ζωή, μια ορισμένη αντίληψη του προορισμού του ανθρώπου στον κόσμο⁶.

Το κλασικό ελληνικό πνεύμα παραδέχεται την άγνοιά του και τα όριά του. Απορρίπτει κάθε φανατισμό και κάθε δεσποτισμό, πολιτικό ή πνευματικό. Γυρεύει την αλήθεια και την ομορφιά, επιδιώκει την τελειότητα της τέχνης και των ιδεών, αλλά με μέτρο, σύμφωνα με το δίδαγμα της ελληνικής φύσης. Η ανθρωπίνη προσωπικότητα είναι η μόνη γνήσια πηγή πνευματικής και κοινωνικής δημιουργίας και, γι' αυτόν το λόγο, η υπέρτατη αξία της ζωής. Μονάχα, όμως, μες στην ελευθερία μπορεί να δημιουργήσει και να αισθανθεί την ευτυχία. Μα η ελευθερία χρειάζεται γενναιότητα, δηλαδή δράση και αγώνα.

Μερικές φράσεις των αρχαίων κειμένων που ζούνε σήμερα, στην Ελλάδα, από στόμα σε στόμα, είναι τα συμβολικά ορόσημα του πνεύματος αυτού: «*Ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα*», «*Πᾶν μέτρον ἄριστον*», «*Μηδὲν ἄγαν*», «*Οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τὸ εὖ*», «*Τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δὲ ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον*». Μια αιώνια μέθοδος σκέψης και ζωής διαφαίνεται μέσα από τα απλά αυτά λόγια και πολλά άλλα ανάλογα, μια μέθοδος που διαπότισε επί αιώνες την ψυχή του ελληνικού λαού».

B. Το «ψυχογράφημα» ενός λαού

Ο Ελληνισμός έρχεται από πολύ μακριά, σέρνει μέσα του πολλά περασμένα, παραδόσεις πανάρχαιες, αναμνήσεις συνειδητές ή καταχωνιασμένες στα έγκατα του συλλογικού ασυνείδητου. Για να πλησιάσει κανείς

⁶ Η θέση αυτή του Γ. Θεοτοκά ακούστηκε με την ίδια σχεδόν διατύπωση και το ίδιο ακριβώς νόημα σαράντα χρόνια αργότερα από την Jacqueline de Romilly στην ομιλία της μετά την βράβευσή της κατά την απονομή των βραβείων του Ιδρύματος Ωνάση (1996).

κάπως τα θέματα της ύπαρξής του, [από πού, δηλαδή, κατάγονται ορισμένα στοιχεία που συνθέτουν την ιδιοτυπία των σύγχρονων Ελλήνων] πρέπει, θέλοντας και μη, να κατοπτεύσει την έκταση τριών περίπου χιλιετηρίδων.

Και όμως ο λαός αυτός είναι νεανικός, με αρκετά παράξενο τρόπο, βέβαια- δηλαδή με δροσερά αισθήματα, με εφηβική φαντασία, με αυθορμητισμούς που είναι κάποτε πρωτόγονοι, και ταυτόχρονα με πολύ παλαιά μνήμη και με πλευρές σχηματισμένες σε άλλες εποχές. Η προσωπικότητά του είναι περίπλοκη, πολυδουλεμένη από τους αιώνες, αλλά καθόλου κουρασμένη. Ίσια - ίσια, φαίνεται ικανή να ανανεώνεται ολοένα και να ξεκινά ξανά, κάθε τόσο, για την κατάκτηση της ζωής.

Είναι καλός στρατιώτης, ο λαός αυτός, και καλός ναυτικός ... ανέδειξε σημαντικούς πολεμικούς αρχηγούς. Φτάνει εύκολα στον ηρωισμό και την αυτοθυσία, όταν πολεμά για την ελευθερία. Θέλει όμως να ξέρει για ποιο λόγο αγωνίζεται και να πείθεται, κάθε φορά, ότι ο λόγος αυτός είναι ορθός και δίκαιος.

Είναι λαός κατ' εξοχήν διαλογικός, έτοιμος συνεχώς να θέτει τα πάντα υπό συζήτηση, να τα αμφισβητεί, να τα κρίνει απεριορίιστα, με αντιμαχόμενες επιχειρηματολογίες. Έχει κάποιο πάθος για την αλήθεια, αλλά δεν είναι φανατικός. Δε φαίνεται να συνδέεται στενά με καμιά ιδεολογία.

Αγαπά τη ζωή· πιστεύει πως ο κόσμος είναι ωραίος και πως αξίζει να τον χαίρεται κανείς και με το σώμα και με το πνεύμα. Πιστεύει πως ο άνθρωπος είναι το κέντρο του κόσμου... του έχει εμπιστοσύνη...

Είναι βαθύτατα ατομικιστής. Η ορμέμφυτη τάση του είναι να δημιουργεί τον ατομικό του κόσμο, ελεύθερο από εξωτερικές καταπιέσεις μέσα στον οποίο να πραγματοποιεί την ατομική του ευτυχία και - αν είναι ικανός- το ατομικό έργο που θα τον τιμήσει. Μισεί την τυραννία και, πολλές φορές, παρεξηγεί την έννοια του Κράτους και απωθεί, ως τυραννική εκδήλωση, την έννομη τάξη ... [Από δω και μπρος] ας ελπίσουμε ότι θα τον στηρίξει [τον λαό] οι αρετές που έδειξε ως σήμερα ότι μπορεί να έχει: η ανθρωπιά, η γενναιότητα, η ευφυΐα, η αίσθηση του μέτρου.

Κείμενο 5α. Ο Ισοκράτης ως παιδαγωγός

Ο Ισοκράτης ήταν ρήτωρ και διδάσκαλος στον τομέα της Παιδαγωγικής Φιλοσοφίας και είδε και κατάλαβε ότι η Ρητορική δεν βαδίζει στο σωστό δρόμο με το ενδεδειγμένο πρόγραμμα διδασκαλίας. Υποστήριξε ότι η Ρητορική δεν είναι κάποια εμπειρία, κάποια πρακτική που πρέπει να απορριφθεί, ασυζητητί μάλιστα. Φαίνεται ότι πρώτος πήρε την απόφαση να ιδρύσει Σχολή, όπου να διδάσκεται ο ορθός τρόπος και ρόλος της Ρητορικής και επί πλέον να εξετάζονται οι τρόποι πιθανής αναπτύξεως της Ρητορικής σε ένα σύστημα Παιδαγωγικό. Όταν πραγματοποίησε το σχέδιό του είχε ήδη συμπληρώσει μια δεκαετία δραστηριότητας σαν λογογράφος, επομένως είχε σημαντική εμπειρία. Πριν την δεκαετία αυτή ήταν μαθητής της Φιλοσοφίας και πιθανόν μαθητής του Σωκράτη. (Σημ. τ. συγγραφέα: Η μαρτυρία του Πλουτάρχου, Βίοι Χ, 838.f: κατά την οποία ο Ισοκράτης «μελανειμονῶν τῆ ὕστεραία [του θανάτου του Σωκράτους] προῆλθε» αμφισβητείται για τη γνησιότητά της). Ο Ισοκράτης συνεδύασε την Φιλοσοφία με την Ρητορική προσπαθώντας να εύρει έναν «τύπο» εκπαιδευτικής μεθόδου κατάλληλης για την εποχή του... όταν άνοιξε την Σχολή του, φρόντισε να εκδώσει ένα βιβλίο, που να εκθέτει το πρόγραμμα της διδασκαλίας του και αυτό το έργο ήταν ο Κατά Σοφιστών λόγος⁷. ...

Ο Ισοκράτης δεν πιστεύει ότι ο ρήτωρ είναι εκείνος που υποχρεωτικά έχει μαθητεύσει κοντά σε σοφιστή για να μάθει να ομιλεί, φρονεί ότι τον καλό ομιλητή τον κάνει η ευφυΐα του και η πρακτική εμπειρία: «Αἰ μὲν γὰρ δυνάμεις ... γεγυμνασμένοις» (ΚΣ14). Βεβαίως ο δάσκαλος πρέπει να είναι ικανός να διδάξει την κατάλληλη μέθοδο στον μαθητή του, χωρίς να παραλείπει τίποτα και συγχρόνως να είναι ο ίδιος παράδειγμα χαρακτήρος και ικανότητος, γιατί ο μαθητής απαραίτητως θα μιμηθεί τον διδάσκοντα (ΚΣ 17, 18). ...

⁷ Στο έργο αυτό ελέγχει και κατηγορεί τους σοφιστές για τις προθέσεις τους, την τεχνική τους και την αξία τους. Ταυτόχρονα προβάλλει τις δικές του θέσεις για την πραγματική Ρητορική και τον παιδαγωγικό τρόπο άσκησής της.

Η προσπάθεια που καταβάλλει για να πείσει, το περιβάλλον του ότι το κύριο μέρος της φιλοσοφίας του είναι η ηθική, είναι επίπονη, γιατί η φήμη της μέχρι τότε ρητορικής πρακτικής τον ακολουθεί σε όλα τα σχέδια και του αφαιρεί ένα μέρος από το κύρος των επιχειρημάτων του. Πρέπει πολύ να κοπιήσει για να ξεριζώσει ό,τι ο Αθηναίος των αρχών του 4ου π.Χ. αιώνος πιστεύει. Απαιτεί από τους δασκάλους της πολιτικής ρητορείας λιγότερη οίηση και εντατικώτερη προσπάθεια για να έχουν καλά αποτελέσματα γιατί «μεγάλας ποιούσι τὰς τέχνας οὐχ οἱ τολμῶντες ἀλαζονεύεσθαι περὶ αὐτῶν, ἀλλ' οἵτινες ἄν, ὅσον ἔνεστιν ἐν ἐκάστη, τοῦτ' ἐξευρεῖν δυνηθῶσιν» (ΚΣ10). Η προσπάθειά του - πιστεύει - στο τέλος θα δώσει καρπούς (ΚΣ19) και θα γίνει κατανοητό ότι η φιλοσοφία του «πρὸς ἐπιείκειαν ἢ πρὸς ῥητορείαν ὠφελήσειεν» (ΚΣ21). Θα παραδεχθεί ο καχύποπτος πολίτης ότι η ρητορική είναι χρήσιμη γιατί βοηθεί τον άνθρωπο να αποκτήσει ηθικές αρχές. Δεν τον απομακρύνει επομένως από αυτήν. Και κάτι επίσης σπουδαίο: οι ηθικές αρχές δεν μπορούν να δοθούν με διδακτική μέθοδο, παρά μόνο με «τὴν τῶν λόγων τῶν πολιτικῶν ἐπιμέλειαν» μπορούν να γίνουν κατανοητές και οι διδασκόμενοι να ασκηθούν στην χρήση αυτών.

Νικ. Δ. Δημητριάδης, *Η ανατομία της Ρητορικής, Η «διαφωνία» Πλάτωνος και Ισοκράτους*, εκδ. Μιχαλά, Αθήνα 1983

Η σύναξη των Αχαιών. Σχέδιο από την έκδοση της μετάφρασης του Νικολάου Λουκάνη, Βενετία 1526. (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

Κείμενο 5β

Ο Ισοκράτης διδάσκει στη σχολή του «φιλοσοφία». Η φιλοσοφία του όμως δεν είναι ούτε οντολογία, ούτε γνωσιολογία, είναι αποκλειστικά και μόνο φιλοσοφία της πράξης και, ακόμη ειδικότερα *παιδεία πρὸς πολιτικὴν ἀρετὴν*. ... Ο νέος δεν πρέπει να γίνει φιλόσοφος, πρέπει να γίνει άνθρωπος. Να μπορή να κρατηθῆ μέσα στην πολιτεία, να κρατήση ἔπειτα με τη σειρά του την πολιτεία, μέσα στην αδιάκοπη ανταλλαγή στοιχείων ανάμεσα στο άτομο και στην πολιτεία να ἔχη κάτι να δώσει, κάτι να πάρη. Μια τέτοια αγωγή ούτε το άτομο υπερτιμᾷ, ούτε την πολιτεία· περισσότερο ἀπὸ τις δυο αυτές ετερότητες, τελικό σκοπὸ της ἔχει τον ἀνθρωπισμό, την ἰσόρροπη ἀνάπτυξη των δυνάμεων του ἀνθρώπου ὄχι σε μιαν ἐνότητα ἀθροισματική, ἀλλὰ σε ἓνα σύνολο ἀξεδιάλυτα ἐνιαίον. Για το σκοπὸ αὐτὸ της αγωγῆς, ἡ φιλοσοφία, ὅπως την ασκούσαν οὐ Σωκρατικοί, οὐ σοφιστές και οὐ μεταφυσικοί, δεν ἔχει καμιάν ἀξία. Εκείνο που χρειάζεται εἶναι ἡ μορφολογικὴ αγωγή του νέου. Ἀλλὰ για να δημιουργηθῆ αὐτὴ ἡ ἀνθρωπιστικὴ συνείδηση εἶναι ἀπαραίτητες τρεῖς προϋποθέσεις: Πρῶτα και κύρια, οὐ φυσικὲς ικανότητες του νέου. Ἐπειτα πρέπει να ἔρθη ἡ αγωγή και τρίτη να προστεθῆ ἡ πείρα. «Λέμε λοιπὸν πως αὐτοὶ που θα ξεχωρίσουν ἢ στους λόγους ἢ στις πράξεις ἢ στις ἄλλες μορφές ζωῆς πρέπει πρῶτα να εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴ φύση φτιαγμένοι καλὰ για ὅ,τι ἔχουν διαλέξει, ἔπειτα να μορφωθῶν και να κατακτήσουν τὴν ἐπιστήμη, ὅποια εἶναι για καθένα τους, και τρίτο να ἐξασκηθῶν και να γυμναστοῦν σὴν χρησιμοποίησή της και σὴν πείρα της. Γιατί ἀπὸ αὐτὸ γίνονται τέλειοι σε ὅλες τις μορφές ζωῆς και ξεχωρίζουν πολὺ ἀπὸ τους ἄλλους»⁸.

Βασιλείου Λαούρδα, *Ο Ισοκράτης και ἡ ἐποχὴ του*, Παιδ. Ἰνστ.
Ἐπιστημονικὴ Βιβλ/κη, ΟΕΔΒ, Ἀθήναι 1966, σσ. 42-43

⁸ Βλ. Ἰσοκράτους *Κατὰ Σοφιστῶν* 13 - 15.

Κείμενο 6. Το ιστορικό παράδειγμα στοιχείο της παιδαγωγικής του Ισοκράτη

Η ιστορία, που ως τρίτο μάθημα συμπληρώνει το πρόγραμμα της σχολής του Ισοκράτη, δεν είναι ύλη γνωστική, αλλά «παραδειγματική».

Το ιστορικό ενδιαφέρον που φάνηκε πως θα συνεχιζόταν ύστερα από τον πρώτο ευρετή του, τον Ηρόδοτο, παραμερίστηκε πολύ γρήγορα στην κλασική Αθήνα. Η ιστορική γνώση έγινε υλικό αγαθό και αναμείχτηκε στην τριβή της καθημερινής ζωής, ως όπλο πολιτικής δράσης, ηθικής διάπλασης και εθνικής πολιτικής. Στον Ισοκράτη το ιστορικό υλικό και η μυθική παράδοση έχουν παραδειγματικό χαρακτήρα, ενσαρκώνουν ένα νόημα, αυτό που θέλει να τους δώσει ο συγγραφέας. Ο ίδιος άλλωστε ζήτησε και θεωρητικά να θεμελιώσει το πολυσήμαντο αυτό του ιστορικού περιστατικού: Το να ερμηνεύσει τη μια φορά έτσι και την άλλη διαφορετικά την ίδια παράδοση δεν είναι αντίφαση, αλλά «ψευδολογία» που μπορεί «μετά παιδείας» να ωφελήσει ή να ευχαριστήσει τους ακροατές. Η αντίληψη αυτή είναι ειδικά ελληνική, γιατί η παιδεία στην Ελλάδα δεν ήταν κανονιστική, όπως είναι στα χρόνια μας, ήταν «υποδειγματική», στηριζότανε μόνο στην παραδειγματική προβολή ιδανικών – στο θέατρο, στην τέχνη, στη ζωή. Ο νέος μέσα στην ελληνική πολιτεία δε «μάθαινε» και δε συμμόρφωνε τη ζωή του με κανόνες αγωγής, που δίνονταν απέξω, αλλά ανυψωνόταν βαθμιαία, έβρισκε τη μοίρα της ζωής του ακολουθώντας με αναγκαιότητα τις μυθικές μορφές που πρόσφερε η ζωή γύρω του.

Βασιλείου Λαούρδα, *Ο Ισοκράτης και η εποχή του*, Παιδ. Ινστ. Επιστημονική Βιβλ/κη, ΟΕΔΒ, Αθήναι 1966, σσ. 50-51

*Πανεπιστημιακή διδασκαλία,
από μικρογραφία του 14ου αιώνα στον κώδικα
του συλλογικού έργου του Αριστοτέλη. Αίθουσα Πανεπιστημίου*